

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ АРХЕОЛОГІЇ НАН УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНА СПІЛКА КРАЄЗНАВЦІВ УКРАЇНИ
Миколаївська обласна організація
МИКОЛАЇВСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ІСТОРИКО-АРХЕОЛОГІЧНИЙ ЗАПОВІДНИК «ОЛЬВІЯ»**

**FORUM OLBICUM II:
ПАМ'ЯТІ В.В. КРАПІВІНОЇ
(ДО 150-РІЧЧЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ОЛЬВІЇ)**

**МАТЕРІАЛИ
МІЖНАРОДНОЇ
АРХЕОЛОГІЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ**

4-6 травня 2018 р.

Миколаїв
Науково-дослідний центр «Лукомор'є»
2018

УДК 902/904+908+929+93+94

ББК 63

Ф-80

Рекомендовано до друку рішенням правління Миколаївської обласної організації Національної спілки краєзнавців України (протокол № 2 від 15 квітня 2018 р.)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

ГАВРИЛЮК Н.О. (доктор історичних наук, старший науковий співробітник), ГОСПОДАРЕНКО О.В. (кандидат історичних наук, доцент), КУЗОВКОВ В.В. (кандидат історичних наук, доцент), МОЛЄВ Є.О. (доктор історичних наук, професор), НОВІЧЕНКОВА М.В. (кандидат історичних наук, молодший науковий співробітник), РИЖЕВА Н.О. (доктор історичних наук, професор), СМІРНОВ І.О. (кандидат історичних наук, доцент), ТВЕРДЕЦЬКИЙ АЛЬФРЕД (доктор гуманітарних наук), ТРИГУБ О.П. (доктор історичних наук, професор), ЧЕРНЯВСЬКИЙ В.В. (кандидат історичних наук, доцент)

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ ЗА ВИПУСК: СМІРНОВ О.І.

Ф-80 FORUM OLBICUM II: Пам'яті В.В. Крапівіної (до 150-річчя дослідження Ольвії), 4-6 травня 2018 р. Миколаїв: НДЦ «Лукомор'є», 2018. 132 с.

До збірника увійшли матеріали доповідей і повідомлень учасників II Міжнародної археологічної конференції «**FORUM OLBICUM II**»: Пам'яті В.В. Крапівіної (до 150-річчя дослідження Ольвії). Публікації присвячені актуальним питанням археології, історії, етнології та історіографії.

Для археологів, істориків, краєзнавців, вчителів, викладачів і студентів, а також для тих, хто цікавиться історією.

Матеріали подаються мовою оригіналу. Відповідальність за подану інформацію несуть автори.

© НДЦ «Лукомор'є»

© Автори статей

КІСТЯНИЙ ГРАЛЬНИЙ НАБІР З ОЛЬВІЇ

Ірина Вітрик¹, Олександр Кузьміщев²

¹ Музей історичних коштовностей України
Україна, 01103, м. Київ, вул. М. Бойчука, 30
e-mail: vitryk5678@gmail.com

² Інститут археології НАН України
Україна, 04210, м. Київ, проспект Героїв Сталінграду, 12
e-mail: a.kuzm@ukr.net

Починаючи з 2015 року Ольвійська археологічна експедиція ІА НАНУ (керівник – А.В. Буйських) проводить розкопки передмістя Ольвії¹. У 2016 р. на ділянці «Некрополь-4» (керування розкопками передмістя – Й. Форнасьє та О.Г. Кузьміщев) було досліджено напівземлянку № 16 підпрямокутної у плані форми та визначено час її існування – остання чверть VI – перша чверть V ст. до н.е.

У заповненні напівземлянки було знайдено скупчення кісток нижніх кінцівок великої рогатої худоби (ВРХ), деякі з них – підлощені. Усього у заповненні напівземлянки було знайдено 22 кістки, які могли відігравати гральну функцією. Їх можна розділити на 2 групи за місцезнаходженням. Перша була виявлена у західній частині напівземлянки на глибині 0,55 м від її верху, на відстані 0,40 м від західного борту. Шість кісток з цієї групи були виявлені складеними у ряд. Друга група була більш розсіяна по площі у південній частині напівземлянки.

Визначення кісток виконала Є.Ю. Яніш. У першій групі були 2 таранні кістки та 7 перших фаланг (4 правих і 2 лівих) бика домашнього, з них 4 фаланги можуть належати волам. Мінімальна кількість особин – 4. Також до групи входила одна права фаланга молодого коня. У другій групі було 4 таранні кістки та 6 перших фаланг бика домашнього (4 правих, 2 лівих), 4 з них можуть бути воловими. Мінімальна кількість особин – 5. Загальна кількість тварин становить 9 биків домашніх та одного коня.

Виходячи з того, що частина цих кісток була знайдена складеними у ряд, і ці кістки належать великій кількості тварин, виникла думка, що таке скупчення може бути не випадковим, а являє собою частину набору предметів для гри.

Як правило, у літературі таранні кістки називають «астралами», при цьому маються на увазі, в основному, кістки дрібної рогатої худоби (ДРХ). Однак, давні греки такий термін застосовували і до інших кісток скелета тварини.

Відзначимо, що таранні кістки кінцівок ВРХ, викликають набагато менший інтерес у дослідників аніж такі ж кістки ДРХ, хоча зустрічаються на археологічних пам'ятках з епохи бронзи. Використовувалися астралами ВРХ у різноманітних обрядових маніпуляціях, у тому числі в ігровій практиці. Якщо на таранні кістки ВРХ ще звертається увага, то фалангові практично залишаються поза полем зору дослідників. Особливо коли на них немає слідів додаткової обробки, нанесених міток, знаків-графіті чи слідів залощення, або коли вони не прив'язані до конкретних комплектів з археологічних комплексів.

Найбільш детально ігри дітей давніх греків розглянуто у книзі Л. Бек де-Фук'єра, де відтворюються правила та хід кожної з них за письмовими джерелами, зображеннями на кераміці та скульптурними композиціями. Проте, у розділі «Ігри на спритність (Игры ловкости)» жоден з описів не підходить для даних артефактів, хоча автор виділяє найбільш прості з них – на влучність попадання в обрану ціль. Е.Р. фон Штерн вивчаючи життя дітей у грецьких колоніях на північному узбережжі Чорного моря також торкається теми ігор, згадуючи такі, що практикувалися «на повітрі, на свободі» та метою яких є попадання у ціль.

Якщо звернутись до історичних і фольклорних джерел ми можемо спробувати реконструювати загальні правила гри. За вмістом кісток вона дуже схожа на розповсюджену у східних слов'ян гру «паці», або «бабки», хоча у більшості випадків пов'язують її з астралами.

Тобто, комплекти відносяться до ігор, головним змістом яких було вибивання одних предметів іншими за усталеними правилами. Скоріше за все, гра полягала у тому, що фалангові кістки ставилися певним чином на рівній площині та вибивалися іншими кістками – битками, що кидалися у ціль і на відстань.

¹ Робота здійснювалась у рамках спільного українсько-германського проекту. Партнер з германської сторони – Університет ім. Гете, Франкфурт-на-Майні (Й. Форнасьє), за фінансової підтримки Германського Дослідницького товариства (DFG).

На нашу думку, саме таранні кістки (астрагали) відігравали роль биток. У цій якості їх використання відоме з доби бронзи, та відзначається в античний час і більш пізні періоди.

Дослідники дитячих ігор наголошують на консервативності правил деяких з них, внаслідок чого спостерігалось подібність правил і майже повний збіг у підборі предметів для гри впродовж тисячоліть.

Бабки можна віднести до сезонних ігор, дуже популярних у хлопчиків, бо завдяки ним розвивались сила, спритність, моторні вміння, точність рухів. На противагу чоловічим, ігри дівчат були більше пов'язані із сакральним навантаженням – ворожінням, чаруванням, тому у них часто використовувались саме астрагали ДРХ. Пізніше цей вид гри став відомий в Україні як один з різновидів «крем'яхів».

Якщо знахідки астрагалів – це буденна річ для пам'яток античного часу та доволі поширена категорія археологічного матеріалу, то використання фалангових кісток як сакральних предметів, зокрема, в якості ігрового реквізиту, майже не потрапляють у поле зору науковців, якщо на них немає явних слідів обробки чи міток. Так, у колекціях, що зберігаються в археологічних фондах Національного музею історії України, присутні таранні кістки ДРХ і ВРХ та немає фалангових кісток.

Можливо, це зумовлено тим, що така комбінація різних кісток трапилася вперше *in situ* у закритому комплексі, а до того вони поповнювали статистичні дані за остеологічним матеріалом. Це характерно і для епохи бронзи, дослідники якої звертають увагу, що якщо кістки знаходять поза обрядових контекстів, то вони визначаються в якості профанних предметів. Існує думка, що використання у грі кісток нижніх надкопитних суглобів у давньоруський час не набуло широкого поширення, і вони починають переважати астрагали у кількісному вимірі значно пізніше. Можливо, до такого висновку дійшли через брак відповідних матеріалів, адже враховувались лише кістки нижніх надкопитних суглобів зі знаками-графіті.

Тобто, даний комплекс цікавий, по-перше, компактністю місцезнаходження, а по-друге, – різними типами кісток, що, можливо, використовувались для гри. Він показав, що не тільки кістки з відмітинами могли використовуватись як гральний інвентар. Під час дослідження Ольвії у 1946-1949 рр. експедицією під керівництвом Л.М. Славіна у південно-східному розкопі ділянки «Е» було виявлено фаланги разом з астрагалами, при чому на фалангах помітні сліди обробки. Л.М. Славіним було зроблене припущення, що фаланги й астрагали використовувались для гри, проте, невідомо яким тваринам вони належали.

Матеріальна та виробнича культура мешканців передмістя Ольвії була повністю подібною до жителів самого полісу, що поширювалося і на ігрову практику. Гра такого типу була доступна практично всім прошаркам населення, адже не потребувала особливих матеріальних затрат, головним було зібрати потрібну кількість кісток. Гра формувала усталені, життєво необхідні навички, удосконалювала координацію рухів, уміння вразити статичну ціль, все це, у свою чергу, забезпечувало дітям подальші умови виживання у дорослому житті.

Знахідка цікава ще й тим, що до цього часу тема дитинства в античний час малорозкрита, а ці знахідки дозволяють доповнити наші знання про світ дитячих ігор давніх греків.

НАЙБІЛЬШ ПІЗНІ ЗНАХІДКИ СВІТИЛЬНИКІВ НА ТЕРЕНАХ ОЛЬВІЇ

Ірина Шейко

Інститут археології НАН України
Україна, 04210, м. Київ, проспект Героїв Сталінграду, 12
e-mail: ira.sheiko@gmail.com

Керамічні вироби особливої форми, які використовували для освітлення приміщень у темну пору доби, або світильники, були та залишаються тими археологічними артефактами, які дозволяють дослідникам датувати решту знахідок під час розкопок на поселеннях і некрополях. Розвинена типологія та хронологія останніх іноді дає змогу, як і решта масового матеріалу, розширити чи, навпаки, звужити вже існуючі та загальноприйняті хронологічні рамки існування тих чи інших античних поселень. Так, приміром, ще з десятків років тому був усталеним той факт, що Ольвійський поліс було засновано у другій половині VI ст. до н.е., однак завдяки системній роботі дослідників вдалось з'ясувати, що це не зовсім так. Спочатку поодинокі, а згодом і значна кіль-